

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА IV.

За цвѣтень 1902 року.

З М І С Т

четвертої книжки за цвітень 1902 року.

	Стор.
Надгробні стихирн, Петра Карманського	1—5
Земля, оповіданє Ольги Кобилянської	6—61
Демон, драма Антона Крушельницького	62—77
Забув, оповіданє Модеста Левіцького	78—81
Із поезій Віктора Гюго, I—III	82—87
Із оповідань А. Немоевского: I. Майлях	88—96
—	
Соті роковини вродження Віктора Гюго, Ів. Франка	1—6
Кельтська археольогія, нарис Соломона Рай- наха	7—20
Новини нашої літератури: Хвиля за хвилею, вірші й проза, видав Б. Грінченко, С. Волоха	21—32
Ювілей І. В. Ягіча, В.	33—37
Наукові листки:	
I. Вавилон і Біблія, В.	38—39
II. Анна Ярославна, П. С.	39—40
III. Еміль Голюб (некрольог), В.	40—42
Хроніка і бібліографія	1—18

Кельтська археологія.

Нарис Соломона Райнаха.

Сама назва слова „Кельтська археологія“ може насувати деякі сумніви. Кельти чи Галійці становлять менше більше однородний народ, а його племена поселили ся в неозначеній близше, але не дуже давній епосі, в краях, що їх Римляне прозвали Галією. Подибуємо їх також на островах Великої Британії, в порічу Дунаю, в Іспанії, в північній Італії, а навіть у Малій Азії, де просторий край „Галатія“ заховав назву Галів. Коли-б ми проте хотіли представити в цілости кельтську археологію, то мусіли-б вибігти по за межі Цезаревої Галії.

З другого боку річ зовсім певна, що Кельти не добували пустелю, але заселений край, де застали давніші племена, яким і накинули опісля свою мову.

Взагалі маючи перед собою иньші пам'ятники, ніж монета і письменство, трудно сказати, чи маємо їх приписати Кельтам, чи иньшому населеню, що їх випередило. Звідси випливає потреба студий не тільки над археологією Кельтів, але й їх попередників; треба одним поглядом ока обіймати всі сліди глибокої старинности, розкинені там, де в якомусь часі були кельтські оселі. Музей у Сен-Жермен, заснований для збираня історичних пам'яток Франції аж до часів Кароля Великого, здає собі справу в цілій повноті з трудностей, зв'язаних із студиями над кельтською археологією. Дятого визначив він із одного боку місце на предмети, знайдені поза границями Галії, з другого знов позбирав ріжні вироби людської руки, безперечно старші від епохи, в якій кельтська мова запанувала в границях нинішньої Франції. Аби не порушувати за-

надто широкої теми, не буду в сій хвилі говорити про кельтські пам'ятки поза Цезаревою Галією. Обмежу ся меньшим тереном, а власне історичною Галією. Всеж таки мушу зійти в минувшину до часів, які випереджують поселенє Кельтів — буду отже властиво говорити не стілько про кельтську археологію, як про археологію кельтської землі до римських часів.

Передісторична археологія дозволяє нам уже виробити собі погляд на те, чим були жителі Галії в епосі, що значно випереджує ту, яку освітлюють тексти. Геологія розрізняє в історії земської кулі чотири епохи. Три перші*) належать виключно до геології. Остання, прозвана четверторядовою, характеризуєть ся появою чоловіка. Правда, здавало ся кілька разів ученим, що трафили на сліди третьорядового чоловіка, а навіть його попередника. На докази істнованя такого предка наводжено кости з рисунками, знайдені в Тосканії і лупані при помочи огню або грубо оброблювані кремінні прилади, находжені в ріжних околицях Франції. Неоднє чув певно про кремінні прилади з Ля Тене (Loir-et-Cher), на які звертав увагу археологів о. Буржуа. Нині цілком певна річ, що тих кремінних приладів не оброблювала розумна істота і третьорядовий чоловік, якому їх приписувано, стратив місце в науці, яке визначувано йому передчасно.

Конець третьорядової епохи характеризуєть ся геологічними появами великої ваги. Повстанє величезних ланцюхів гір, як Піренеї і Альпи, викликало появу снігу в середній Європі і формацію ледників. Через те, що підсонє було більше вохке, як тепер, а гори не підлягли ще впливам ерозиї (розпаданя, виполоскуваня) і були значно висші, тому ледники досягали кольосальних розмірів у третьорядовій епосі, зсували ся в далекі долини і творили бистрі, рвучі потоки. Альпейський ледник розтягав ся аж до Ліону; иньший величезний ледник розтягав ся довкола гір середної височини, а ціла північна Європа, не виключаючи Швеції, Данії і північної частини Німеччини, вкривала ся бігуновими ледами. Повстанє величезного наслою північних ледів невияснене ще, хоч про се питанє було вже багато гіпотез. Істнованє одначе величезних ледників, які зазначили перехід від третьорядової до теперішньої епохи, се неза-

---

*) Першорядова, другорядова, третьорядова.

перечений факт, з яким повинні числити ся не тільки геологи, але й історики.

Ті ледники, так само як і теперішні, підлягали змінам: то розширяли ся, то знов звужали ся. В епосі, про яку говоримо, зміни ледників обіймали велику територію і тривали дуже довго. Тому то в середній Європі могла фавна і флора розвинути ся цілковито в неодній із тих міжледових епох на величезних просторах, позбавлених до недавна ростиности і покритих ледами.

Четверторядова фавна Галії, взята в цілости, представляє дуже цікаве зборище звірів, не пристосованих до спільного життя. Нема проте підстави думати, що рени появили ся побіч левів, а мошусовий віл побіч носорогів і гіпопотамів. І правдоподібно північні звірі мали свою територію, а представителі полудневої фауни свою. Не належить одначе вважати четверторядову епоху за одностайну з огляду на фізичні умови. Хоч як сильно розвили ся в тій порі ледники, то все відріжнювано епоху вохкого тепла, яке сприяло розростови буйної ростиности, що утримувала великих грубошкірих травожерців; відріжнювано також зимну і суху епоху, з убогою лісовою ростиністю, в якій переважали рени — звірі, що нині відсунули ся на північ Європи, в найзимніші і нелісисти околиці.

Се звісне, що в Галії жив чоловік рівночасно з довгошерстим слоном (мамутом), з носорогом із вузкими піздрями (*Rhinoceros tichorhinus*), з великим медведем і печерним котом — нині вигибними родами, з мошусовим волом і реном, що тепер живуть у північній поясі, вкінці з гіпопотамом, що відсунув ся до рік полудневої Африки.

Про побут чоловіка в тій епосі свідчать передовсім прилади і кремінне оружє, оброблювані безсумнівно інтелігентною істотою, віднайдені в давніх напливах поріча Сомми і Секвани. Сі кремінні прилади, грубо відлупувані і негладжені, лежать тисячами по музеях і колекціях у Франції. Деякі з них свідчать про велику зручність і змагане надати їм викінчену, а навіть естетичну форму.

Тому що їх подибували часто побіч загиблих звірів, а головно побіч мамута, не можна сумнівати ся про їх велику старинність та первісність. В 1859 р. примусив Буше де Перт по двадцятилітній боротьбі публичну опінію, що вона приймила факт сучасности істнования чоловіка з великими, вигибними звірями четверторядової епохи.

Люди тої епохи були передовсім стрільці і рибакі. Вони розбивали свої табори на берегах рік. Коли заскочила їх несподівано повінь, то затоплювала табори і кремінні прилади, що були там у більшім числі, і замулювала; тепер отже добуваємо їх із річних намулів. Крім кремінних були там мабуть також дуже численні деревляні прилади, але з них не лишило ся сліду. Від пори усталення сухого зимна, що наступило по епосі вохкого тепла, чоловік був примушений шукати сховку в ямах і природних печерах. Там також віднаходимо (особливо в Перігорді) численні останки його цивілізації.

Крім кремінних приладів, оброблених гарнійше і докладнійше, ніж у попередній епосі, приспособлених лїпше до делїкатнійших робіт, віднайдено в скалубинах скал якесь число приладів із костий і рога, головно з ренячого. Се переважно шила, прилади до гладження, гарпуни і зубковаті стріли до луків. Найцікавішою характеристикою печерної культури є поява штуки такої, якої далекий відгомон можна найти у нинішніх Ескимосів. Найлюбійшим матеріалом тих артистів був ренячий ріг. Прикрашували його фігурами, витисненими або вишкробаними плоскорізьбою, що представляли найчастійше звірів; пробували вони також різьбити випукло (*en ronde bosse*). Так як усе при початках штуки, звірі були викінчувані лїпше ніж люде. Деякі твори тих троґльодитів дивують докладністю рисунка і зручністю викінчення. З сего приводу добре висловив ся один археолоґ: „C'est l'enfance de l'art, mais ce n'est pas l'art de l'enfance“. (Се дитинячий вік штуки, але се штука не дитиняча). Звідки взяла ся отся штука? Через що згнула вона враз із останніми ренами так, що в пізнійших епохах не подибуємо навіть сліду з неї? Се темна загадка передісторичної штуки. Студії над печерною культурою насувають багато питань, над якими не маю часу зупиняти ся; було би мені одначе совісно, як би я не згадав отут імени Едварда Ляртé, що вмер 1872 р. і уґрунтував досліди тої інтересної цивілізації, та Буше́ де Перта, що доказав існуванє чоловіка рівночасно з носорогом і мамутом.

В четверторядовій епосі підсонє Галїї та стан і уклад вод зближали ся чим раз більше до теперішнього. Гіпопотам і носоріг щезли найшвидше, опісля прийшла черга на мамута і рена. Мамут існував одначе ще в печерній епосі. В Перігорді найдено рисовані і різьблені зуби того звіра.

Перехід від четверторядової епохи до найближшої по ній насуває багато нероз'яснених іще загадок.

Загибель культури, характеристичної співжитєм із реном, була мабуть нагла. Деякі учені думали, що Галія вил дмила ся на довший час, доки не прибули нові племена, що впровадили до західної Європи збіже і домашніх зьвірів. Більше правдоподібний тут поступенний поступ, а початки так званої цивілізації гладженого каміня (неолітичної) не були відразу введені до Галії. Будь що будь контраст між новою цивілізацією і тою, що її попереджує, був повнісївський. Давність часу, що відділює нас, затирає різниці і не дозволяє нам відрізняти те, що повстало завдяки повільним перемінам. Цивілізація гладженого каміня різнить ся від цивілізації палеолітичної (виключно лупаного каміня) великим числом прикмет, із яких поясню найважнійші. Камінне оружє і прилади неолітичні дуже часто старанно вигладжені, а не тільки відлупані; печери — се радше похоронні гроти, ніж мешканє чоловіка; крім печер находимо також пам'ятки з величезних неотесаних плит, що служили гробовищами чи то родинам, чи цілим поколінням. Рен вигиб зовсім, але за те з'явили ся домашні зьвірі. Вкінці деякі племена будували на берегах озер оселі на палях, призначені на сховок і склади. Чиж вільно нам починаючи вже від сеї епохи (гладженого каміня) говорити про Кельтів і кельтську археологію в цілковитім значіню того слова?

Є ще одно питанє, на яке не можна відповісти, але наша невіжа в тім предметі не так дуже дивна, як би здавало ся з початку. Не знаємо, чи можна приписувати Грекам так багато випосажені гроби, віднайдені Шліманом на публичній площі Мікен і чи з причини змісту тих гробів можна говорити про грецьку археологію? В Мікенах не подибуємо власне так само як у Галії з неолітичної епохи текстів виритих на камені або на металю; там отже, де нема сьвідоцтва мови, що найменше нерозважно вводити які небудь етнічні означуваня, з якими запізнають нас тексти. Археологія схлібляє собі, а радше має пересадні претензії, коли думає, що годна заступити мовчанку текстів і коли висловляєть ся думно, що заставляє говорити каміне. Полишена власним силам, позбавлена писаних сучасних сьвідоцтв, може вона собі дозволити ставляти ріжві запити, але не припускаю, аби могла на них відповісти.

Старинні тексти дозволяють нам догадувати ся, що перед Кельтами була Галія паселена Іберами і Лігурами. В клясичній

епосі Іберів відсунено до Аквітанії, а Лігурів обмежено альпійськими височинами, але все дозволяє нам догадувати ся, що їх оселі були колись розкинені далеко ширше. Побіч тих народів, про яких згадує історія, кілька могло наступити інших по них, про яких одначе ні грецькі, ні латинські історики не чули! Камінна культура західної Європи належить проте без сумніву до одного з тих народів, а не до Кельтів. Усі знаємо величезні пам'ятки з нетесаного каменя, прозвані дольменами, обеліски, прозвані менгірами, круги і ряди (alignements) каменя, прозвані кромлехами або вулицями (avenues). Нині зовсім певна річ, що дольмени, се гроби, до яких вкладано велику силу небіщиків, позбавлених наперед тіла через виставлене їх на ділане повітря; призначенє менгірів і кромлехів більше загадкове, але що дольмени часто окружені камінним колесом і обсажені по боках менгірами, то дуже правдоподібне, що в більшості випадків пам'яткові камені повинні стояти в зв'язку з культом мерців. Сей культ був сильно розвинений в неолітичній епосі, особливо в деяких околицях. У Морбігані і Фіністері можна ще нині числити дольмени на сотки. Ставленє таких пам'яток, що вимагало величезної збірної праці, можна зрозуміти тільки тоді, коли приймемо, що людність, яка їх здвигала, підлягала власти духовної касты, де найвисшій духовник був рівночасно військовим начальником і головою племені.

Хтож то були ті військові начальники і духовники? Бажано видіти в них очевидно Друїдів. Сю стару гіпотезу, хоч нині сильно здискредитовану, можна би приймати з деякими змінами.

В епосі Цезаря друїдизм був свіжим імпортом у Галії. Зайшов він із британських островів. Кельти, що підбили нинішню Англію, були Бельги — і все каже припускати, що Друїдів не було між тими північно східними Кельтами. Дуже правдоподібне також, що британський друїдизм — не кельтський. З того можна також догадувати ся, що друїдизм вчасніший на ґрунті Галії від приходу історичних Кельтів та що тих Кельтів відперто на британські острови, звідки вони опісля вернули до Галії коло III віку перед Христом. Тим способом можна би ще приписати Друїдам поставленє неолітичних пам'ятників, так численних не тільки в Галії, але й в Ірляндії і на островах канала Ля Манш. Дольмени є не тільки в Галії і Великій Британії. Вони подібують ся в Швеції, Данії, північній Німеччині, в Іспанії, Корсиці, Мароку, Альжирі, Тунісі і Тріполісі, на Кавказі і в Криму, в Палестині і в Індії. Сей довгий

ряд мегалітичних пам'яток; се для історії загадка, якої вона не може розв'язати. Цікава також у кождім разі річ, що всюди там, де розвинули ся великі старинні цивілізації, приміром у Греції, Італії, Єгипті — нема дольменів. Се одно вистає для остороги, аби тих гробовищ не приписувати ніякому старинному цивілізованому народови. Чи можна одначе, без незаперечних анальоґій, які виступають від Арменії аж по Індію, уважати їх пам'ятками одного народа або раси, що говорила одною мовою і виходила з одного центра? Бистрі уми думають навпаки; ціла одна школа антрополоґів представляє собі, що дольмени в найріжнійших краях і стріфах, се незалежне наслідуване природних печер і скалубин, що служили первісно за гроби. Проти того можна одначе піднести, що дольменів нема ні в Італії, ні в Греції, ні в Малій Азії, ні в північній Сирії, зрештою нема в цілім Новім Сьвіті. Коли-б дольмени були самосівним витвором людського промислу, подибували-б ся по трохи всюди, а сего нема в нашім випадку. Повтаряю, що розміщенє дольменів на великім просторі становить такий запит, який археолоґії вільно поставити, але не можна відповісти на нього. Тому хоч загал дольменів може бути порівняний із християнськими сьвятинями і сьвідчить про незвичайно широкий, моральний і реліґійний підбій, одначе задля недостачі писаних текстів і сучасних сьвідощів, ледви чи коли будемо знати про те щось певного.

Аж до останніх часів пробувано вивести звичай ставлення мегалітичних гробів із середної Азії, разом із домашніми зьвірями і збіжем. Сей погляд основував ся на пересуді, що велів також у середній Азії шукати точки виходу Арійців. Нині сей пересуд чи погляд сильно захитаний, а аргументи, наводжені для доказу східного походження молододамінної (неолітичної) культури, рівно як і кельтської цивілізації, щораз більше уважають ся безвартними. Так приміром дольмени Арморіки і пальові оселі в Швайцарії достарчили гладжених сокир, оброблених дуже старанно з незвичайно твердого каменя: яду, ядеїту, хльоромеляніту, прозваних загальним іменем нефрітоїдів, яких покладів не знано ніде, крім Азії. Звідси дуже розповсюджений здогад, що племена, яким приписують пальові оселі і дольмени в Галії, принесли ті гладжені сокири як талісмани або відзнаки з глибини своєї азійської вітчизни. В останніх часах завважано одначе, що оброблені ядеїгти з Арморіки, як і з пальових осель, мали свій місцевий характер. Мікрографічні студії довели до безсумнівних внесень, що ядеїти, відкриті в Європі,

мають иньший частковий склад, як азійські ядеїти; крім того найдено на Шлеску і деінде поклади нефрітоїдів. Коли проте місця походження тих скал у неолітичній Європі дадуться ще відкрити, то можна сказати напевно, що вони були і що давню гіпотезу азійського походження тих предметів трудно погодити з добре обсервованими фактами.

Під найкрасшими дольменами, збудованими з найбільшою старанністю, найдено бронзові перли і малі трикутні штилетики з бронзу або міді. В середній Франції находжено дуже часто під дольменами залізо. Швайцарські оселі на палях представляють аналогічний образ. Бронз появляється там побіч гладженого каменя з дуже давньої епохи, бо з неолітичних часів. Супроти того культура гладженого каменя, як то зрештою здоровий розум каже думати, не була заступлена нагло культурою якогось металю: тут заходила радше повільна і поступенна інфільтрація. Бронз, се без сумніву артикул, завезений до Галії. Дуже трудно одначе довідатися, яким шляхом він прибув до того краю. Бронз, се мішанина міді, металю, що подибується всюди по трохи, з циню, металем дуже рідким. Належить проте глядати огнища передісторичної фабрикації бронзу в околицях, богатих на цинову руду. До вибору маємо британські острови, середню Азію і Індю-Китай. Що до покладів у Індю-Китаю, то маємо майже певність, що в давній старині вони не були знані, але се не тикається середньої Азії й Англії. При теперішнім стані науки найрозумніша була-б отся розвязка: Бронз вироблювано найскорше в Вавилонії й Асирії. Дорогою торгівлі розширився в Єгипті, де вже випередило його уживане чистої міді. Перші окази бронзу впроваджено до середньої і західної Європи торгівлею, якої вихідною точкою було Чорне море і яка сягала до долини Дунаю. Ся торгівля вводила також чисту цину, бо в пальових швайцарських оселях находжено вази, прикрашені цинювими бляшками. Пізнійше почали фенікійські моряки добувати цину з великобританських покладів. Тамешні жителі добували її також і таким чином розвила ся місцева металюрґія бронзу в західній Європі. Маємо право догадуватися ся, що в Галії істнували копальні цини, закинені нині.

Признавати імпортом ті безчисленні сокири, серпи, шпади і бронзові штилети, які находжено в Галії, Скандинавії і Німеччині, значило-б ставляти зовсім неправдоподібні гіпотези тим більше, що вже найдено в пальових оселях форми до відливання, вироблені

з мішанини, з яких вилито предмети досить первісного типу. Приймаючи тим способом радо одиноку точку виходу — долину Тигру — для бронзового промислу, гадаємо, що сей промисл зльокалізував ся дуже вчасно в різних околицях Азії й Європи. Тим пояснюють ся також значні різниці вигляду і форм, які бачимо між приладами з того металю, що походять із різних місць.

Черговане похоронних обрядів заслугує, аби над ними застановити ся. В неолітичній, як і без сумніву в попередній добі, переважає за копуванє тіл. Практика паленя тіл появляється від заранку металічної доби. Вона не узагальнюється одначе, бо бронзове оружє подибувано часто в Галії побіч закопаних тіл.

Чи маємо приписувати звичай паленя тіл Кельтам? Деякі признаки кажуть нам догадувати ся, що сей звичай був їм первісно невідомий. Чомже отже уважають усі старинні бронзи західної Європи кельтськими? Маючи перед собою бронзове оружє, сокиру, бронзовий серп, можемо їх усе назвати кельтськими, коли їх найдено в Галії. Але не маємо права говорити не тільки, що предмети ті робили, але що навіть уживали їх племена, які говорили по кельтськи. Се можливе, але можливе лише доти, доки не наступлять якісь нові відкриття; се річ може найменше доказана. Коли цивілізація дольменів іберійська, культура бронзу може бути лігурийська. Можемо також припускати, що введенє бронзу і зеліза не наступило дорогою якогось винаходу, але дорогою торгвлі. В усякім разі ми повинні чекати появи зелізного оружя, заки скажемо, що маємо перед собою Кельтів. Усе нині прихляє нас до здогаду, що Кельти пізнійше зайшли до західної Європи, а можливо, що в добі медійських війн не перейшли вони навіть іще на схід долини Рену.

Першим зелізним оружєм, яке подибуємо, були великі мечі, майже метрової довжини, що з'явили ся в похоронних могилах західної Франції. Ті могили, яких багато переглянено докладно, містили без сумніву тіла галійських вождів. Находжено там предмети штуки і збитку, вироблені з бронзу і золота; більшість їх була етруської або греко-італійської роботи. Нахідки тих предметів у галійських гробах пояснюють ся авантурними виправами Галійців, що були пострахом Італії в IV віці. Битва під Алією і опанованє Риму Галами припали на 380-ий рік. Усі знають історію тяжкого зелізного меча, киненого Бренном на вагу, в часі огидного торгу над

опорожненем Риму. Сей залізний меч без сумніву ідентичний з тими, які подібують ся в могилах західної Франції. В одній із кельтських мов, у ірландській, називаєть ся меч *claideb*; сей вираз запозичили мабуть разом із предметом Римляни, що зробили з нього свій *gladius*. Тому тяжкому і сильному оружию завдячують мабуть Галійці підбите більшої частини середньої Європи і Галії в V віці. Піввіку майже тревало тут правдиве пановане Галійців, якого традиції звязані з пам'ятним іменем короля Амбігата, вождя Бітуригів. Держава та розтягала ся на значній частині нинішньої Німеччини і тим можна пояснити, що німецька мова заичила з кельтської багато термінів, що дотикають війни і політики.

В могилах східної Галії і в долині горішнього Рену, де знаходжено багато творів штуки, триніжки, різні вази, начиня до пиття і ин., що безперечно походили з Італії, подібуювано також предмети з бронзу і золота, що своєю грубою роботою зраджували місцеве походжене.

В більшості випадків трудно означити, чи сей або той предмет простого обробленя і стилю має бути кельтський або італійський. Цілковита недостача написів, чи то латинських, чи грецьких або галійських, побільшує ще клопіт археологів.

Галійці, що підбили Грецію і кинули пострах на Малу Азію, звісні нам, на щасте, з невеликого числа дуже визначних творів штуки, яких першовзори завдячували Грекам із властивої Греції й Азії, що бажали увіковічнити пам'ять страшних борб там, де геленізм був так само zagrożеній, як у часі нападу Персів.

Дві великі різьби, знайдені в Римі, а зроблені в Греції, а власне умираючий Галієць, прозваний хибно „Капітолінським глядіатором“ і група, що представляє галійського вождя, який вбивши жінку вбиває опісля сам себе, група звісна під іменем Арії і Пета, отсе найважнійші частини з серії, якої вартість починаємо цінити з огляду на початки французької історії. Галійці в битві представлені майже наго, носять у часі спочинку або неволі довгі ногавиці, названі *braies*. Плоскорізьби з Ляр д' Оранж (*l'Age d'Orange*) і на пам'ятнику Юлія з Сен-Ремі повинні зачисляти ся до творів, утворених під греко-азіатським впливом, а не до римських; сї твори відслонюють нам ліпше подробиці носі і зброї Галійців та спосіб сідланя коний, як свідощтва текстів і досліді гробів.

Культура, про яку свідчать східно французькі могили, се не виключна прикмета тої околиці. В долинах Рену і Дунаю подибують її сліди в формі кельтського цвинтаря в Гальштаді. Бачимо тут цивілізацію воївників, заосмотрених у зелізне оружє, що люблять збиток як у ноші, так і в уборі конній. Головною прикрасою мужчин є нашійник (torques), вирізьблений на грецьких статуях, що представляють Кельтів, звисний також історикам із епізоду борби Манлія з галійським великаном.

Побіч сеї цивілізації, яку можемо називати дунайською, викопалини дозволяють нам іти слідом иньшої, прозваної бельгійською; численні сліди останньої полишали ся в старинних цвинтаряцях Бельгів. Сі сліди подибуємо в порічу Секвани, в нижній частині долини Рену і трохи дальше в долині Ельби та в Данії. Відкриття ті спонукують нас приписати сю цивілізацію Бельгам, третьому великому народови, що заселяв Галію в часі підбою.

Цезарь згадує, що Бельги найхоробрійші з Галійців, як найбільше віддалені від римських провінцій; що цивілізація не відобрала їм гарту і що чужі торговці заходили до них рідко. Додає також, що Бельги заселяли колись правий беріг Рену та що Германці, з якими воювали безнастанно, виперли їх на лівий беріг.

Сі свідощтва ствержені археологією: і дійсно подибуємо в численних гробах Шампанії сліди питомої цивілізації посуненої далеко, залежної мабуть від впливу Італії й Греції. Крім малого числа предметів, які можна вважати чужими, решта, як бронзи, дорогі камені, зброя, вази, кінська упряж, у ґрунті річи галійські, а не бельгійські. Три залі в Сен-жерменськім музею містять найрізномордніші взірці сеї старинної цивілізації Бельгів і тим більше цікаві для пізнання, що справді оригінальні. Короткий зелізний меч, контраст із великим і тяжким мечем східних могил, остроконечний бронзовий наголовач, більше східного ніж грецького або римського типу, нашійник із золота або бронзу, фібули, ковтки прикрашені коралями, воєнні вози з легкими і високими колесами, вази з чорними накривками, що різнять ся формою від грецьких і етрусських — отсе найважніші предмети найдені в тих цвинтарях, де уклад предметів похоронних свідчить про їх воєнний характер. Велике число фібул (занинок), бразлетів із кольорового скла, перел зі скла і бурштину доказує, що Бельги, як усї воївничі племена, прикладали вагу до прикрас. Фібули служили до притримування на рамени так званого *sagum*, подібного до шкоцьких пледів, які

бачимо на греко-римських пам'ятниках, де представлено Галійців. При теперішнім стані науки майже неможливо означити докладно епоху, до якої належать гроби в Шампанії. В дійсності не знайдено там ані написів, ані монет; переконавшись однак про брак римського гончарства, можемо думати, що то часи з перед Цезаря. Але цивілізація, про яку свідчать ті останки, могла тривати кілька віків і ніщо не стоїть на перешкоді здогадові, що деякі гроби в департаменті Марни могли бути сучасні з могилами сходу. Археологія вказує нам існування побіч себе відмінних цивілізацій, одної дунайської, другої бельгійської, але ніщо не уповажнює нас до здогадів у справі їх зглядної хронології, їх синхронізму.

Досліди, роблені на кількох місцях, а власне в Аліз-Сент-Рен і на горі Бевре́ в часі, коли Наполеон працював над історією Цезаря, дозволяють нам дещо докладніше розпізнавати і оцінювати матеріальний стан культури Галійців у хвили римського підбою. Зброя їх була подібна до римської, ціла з заліза і тільки задля браку знайомості річ приписують деякі археологи зброю з бронзу останнім оборонцям Алезії. У прикрасах була емаль, наложена на бронзові фібули, майже конечна; робітню галійської емалі відкрито 1869 року на горі Бевре́ неподалеки д'Отена (d'Autun, давнього Vibractum). Хоч будівлі були переважно дерев'яні, як у попередніх епохах, то Галійці вмели однак робити мури з дерева і каменя. Такі мури є в Мірсен, Льо і в інших галійських місцевостях, які досліджено за наших часів. Підпори, що піддержували будову тих стін, були сполучені величезними залізними цвяхами, які оперли ся укисненню, а досліди д. Келяте́ показали, що приготовлюване нержавіючих цвяхів дозволяє догадувати ся, що Галійці в металургії були добрі майстри. В епосі Цезаря введено грецьку азбуку до Галії, а численні монети, незручні імітації грецьких, уживали ся там що найменше від двох віків.

Побіч зглядно розвиненої цивілізації нема властивої штуки. Не бачимо в Галії ані статуй, ані плоскорізьби, які могли-б ми уважати за давніші від римських підбоїв. Часто наводжено описи Цезаря, в яких Галійці уважали своїм головним богом Меркурія і якого з'ображення (*plurima simulacra*) ходили між ними в великім числі. Але тут роблено помилку при перекладі слова „*simulacra*“. Цезарь мав правдоподібно перед собою твір грецького автора, який

поражений подобою менгірів до грецького Гермеса, виснував на тій підставі хибний внесок, а римський письменник повторив його не справдивши вперед.

Опис Цезаря не доказує, наче-б то в його епосі культ Галійців дотикав каменів; се одначе дуже можливе, бо нині навіть по селах шанують забобонно пам'ятки тої давної старини. Коли Галійці, досить посунені в пристосовуваню штуки до промислу, занедбали цілковито різьбу, то думаю, що в тім мусимо доглянути релігійну заборону. Друїдизм, як ісламізм, був противний антропоморфічному представлюваню богів. Коли Галія прийшла під Рим, до місцевих богів пристосовано свідомо або несвідомо постать богів із греко-римського пантеону, при чім надано їм ті риси, які грецька штука надала своїм богам із давен давна. Тільки для богів, яких не можна було ідентифікувати з греко-римськими, як приміром рогатий бог, що сидить із заложеними ногами і дракон із баранячою головою, витворила галійсько-римська штука форми, що стоять у звязи з тими, які релігійна література і усна традиція надала чисто кельтським богам. На сій увазі зупинимо ся, бо студії галійсько-римської цивілізації належать більше до римської, як до галійської археології. Коли помисли властиві Кельтам відбивали ся в якомусь числі статуї і статуєток, коли навіть у фігурках із теракоти місцеві первістки переважають частинно над запозиченими з греко-римських моделів, то все таки римська Галія була більше римська ніж галійська. Подібно як історія тої епохи є майже епізодом історії римського цїсарства, так і археологія є тільки одним підділом швирокої греко-римської археології, за мало дослідженої поза границями геленського свїта й Італії.

Бачимо отже, що про кельтську археологію в географічних границях Цезаревої Галії знаємо властиво дуже небагато. Знаємо з пошукувань арморіцьку цивілізацію з епохи дольменів, східню з епохи великих залізних мечів, північно-західню з епохи коротких мечів, мусимо одначе вдоволяти ся збиранєм слідів тих цивілізацій, а ще далеко нам до часу, в якому зможемо змалювати цілковитий їх образ. Недостача письменних пам'яток кладе змаганям того рода непоборну перешкоду, бо недостача таких даних є разом недостачею хронологічних і етнографічних даних, а се змушує нас опирати ся на пам'ятках, які хоч виясняють дещо, та все не можуть повчити нас ні про своє походженє, ні про свою давнину. Подумаймо тільки, чим була би наша історія грецької

штуки, колиб ми не мали Павзанія і Плінія і підписів старинних різьбарів на їх творах!

Галійська цивілізація не мала ні поета ні історика, тому не вважаючи на стараня археології і бистроту, якої вона дає докази, побоюю ся, що кельтська археологія з часів перед Цезарем буде все представляти ся як ушкоджений і на багатьох сторінках нечиткий рукопис.

Переклав В. Т.

